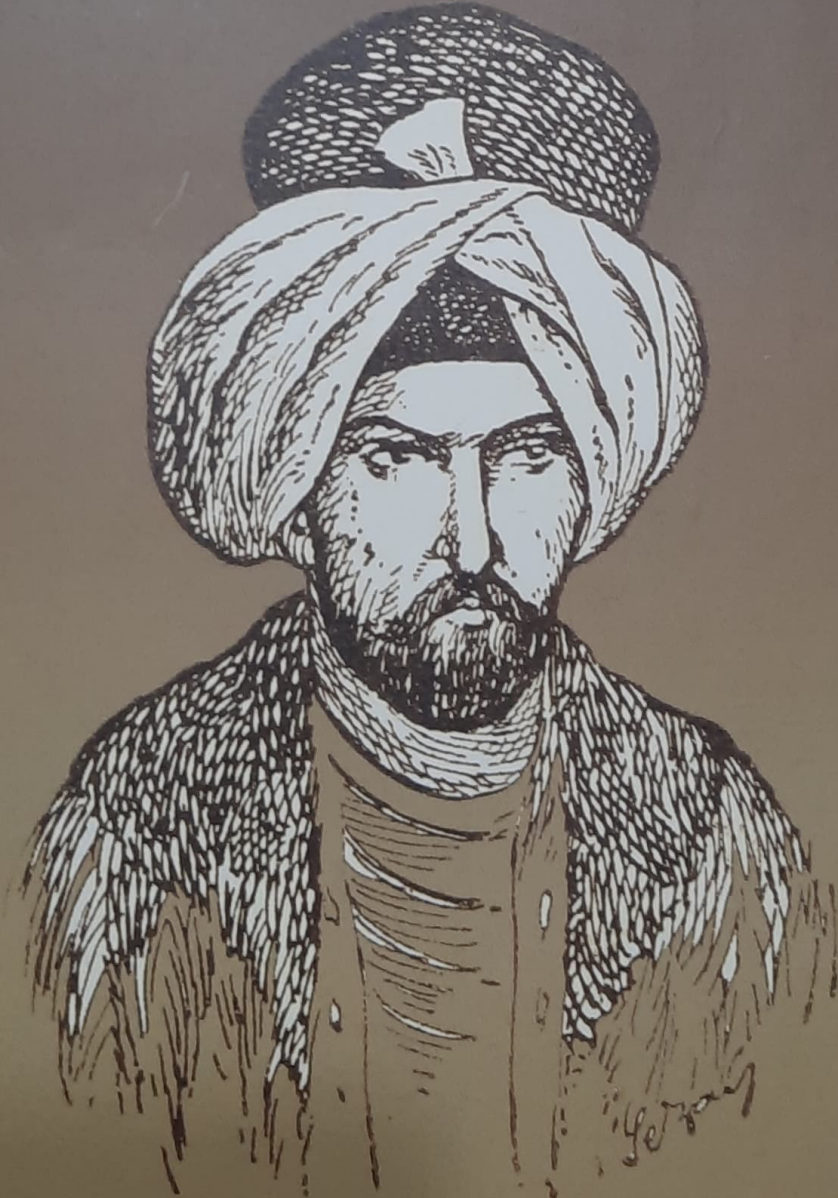

200 YIL SONRA
MÜTERCİM ÂSİM
ve
TÜRKİYE'DE SÖZLÜK
ÇALIŞMALARI

GAZIKLTR A.Ŗ.

Akyol Mh. Metin Szen Cd. No: 8
Ŗahinbey – Gaziantep

0342 2414400
www.gazikulturasi.net

**TÜRKİYE
YAZARLAR BİRLİğİ**
WRITERS UNION OF TURKEY

Sümer 1 Sk. 11/5
Kızılay-Ankara

0 312 232 05 71-72
www.tyb.org.tr
tyb@tyb.org.tr

Gazikltr A.Ŗ. Yayınları ; 43
Türkiye Yazarlar Birlięi Yayınları - 105
Toplantı Metinleri - 32
ISBN: 978-625-44356-6-9
Nisan , 2021

Yayın Koordinasyon
M. Hakan Tanrıöver

Editör
Prof. Dr. Halil İbrahim Yakar

Tertip Heyeti
D. Mehmet DOğAN
Prof. Dr. Musa Kâzım ARICAN
İbrahim Ulvi YAVUZ
Mustafa YILDIZ
nder SAATÇI
Mehmet KURTOęLU
Ahmet Fatih GöKDAę

Faaliyet Asistanları:
İbrahim UZUN
Erdal KORKMAZ

Yayına Hazırlık: nder Saatçi

Ŗlene ve Kitaba Destek Veren Kurumlar
Gaziantep BykŖehir Belediyesi
Gazikltr A.Ŗ.
Nurdaęı Belediyesi
İslhiye Belediyesi

Tasarım: Tuęba GÖNÜLAL
Kapak Tasarımı: www.mtrmedya.com
Baskı: Gkтуę Ofset Yayıncılık Matbaacılık Tic. Ltd Ŗti. - Ankara
Matbaa Sertifika Nu: 47538

Mütercim Âsım

200 Yıl Sonra Mütercim Âsım ve
Türkiye'de Sözlük Çalışmaları Bilgi Şöleni

30 KASIM-1 ARALIK 2019
GAZİANTEP

İçindekiler

SUNUŞ	
MÜTERCİM ÂSİM'DAN GÜNÜMÜZE SÖZLÜKÇÜLÜK - Prof. Dr. Musa Kâzım ARICAN	7
MÜTERCİM ÂSİM BİLGİ ŞÖLENİ GAZİANTEP'TE BAŞLADI	9
HARF İNKILABI VE DİL DEVRİMİ DİLDE CİDDİ KIRILMALARA SEBEP OLDU - D. Mehmet DOĞAN.....	12
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI TARİHİNDE MÜTERCİM ASİM'İN YERİ - Ahmet ÖZPAY	14
MÜTERCİM ÂSİM'İN KAMUSU'L-MUHİT VE BURHÂN-I KATI SÖZLÜKLERİNDE ANTEP AĞZI KELİME VE KAVRAMLAR - Halil İbrahim YAKAR	39
AHMED NAZİF EFENDİ'NİN UKÜDÜ'L-LE'ÂL ADLI MESEL SÖZLÜĞÜ - Mustafa ARSLAN.....	57
GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK'ÜN (TDK) 1998 BASKISINDAN SONRA FİİL BAKIMINDAN GENİŞLEMESİ - İbrahim ATABEY	65
TÜRK SÖZLÜKBİLİMİ TERMINOLOJİSİ ÜZERİNE - Erdoğan BOZ	83
SALAH BİRSEL'DE "TARİF"İN TANIMI - Şerif Ali BOZKAPLAN	91
LUGAT-I TIBBİYYE ÜZERİNE TESPİTLER - Talât DİNAR	99
SÖZLÜKLÜ METİN NEŞİRLERİNİN PROBLEMLERİ: AHMET MİTHAT EFENDİ ÖRNEĞİ - Fazıl GÖKÇEK	107
TÜRKÇE KALIP SÖZLER SÖZLÜĞÜ - Hürriyet GÖKDAYI	115
EDEBİYAT VE ELEŞTİRİ TERİM SÖZLÜKLERİNİN PROBLEMLERİ - Ö. Faruk HUYUGÜZEL.....	135

KAYDEDİLDİĞİ ORTAM AÇISINDAN SÖZÜKLER VE SÖZLÜKÇÜLÜĞÜN GELECEĞİ - Nadir İLHAN	147
EL-KÂMÛSU'L-MUHÎT'İN ARAP SÖZLÜK BİLİM TARİHİNDEKİ YERİ - Nevin KARABELA	159
İLK TÜRK SÖZLÜKÇÜSÜ KÂŞGARLI MAHMUD VE SÖZLÜKÇÜLÜĞÜ - Akartürk KARAHAN	171
MANZUM SÖZLÜKLER ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME - Atabey KILIÇ	183
İRAK TÜRKMEN AĞIZLARININ SÖZ VARLIĞININ TOPLANMASI VE KAYDA GEÇİRİLMESİNE DAİR - Önder SAATÇİ	199
DOĞAL DİL İŞLEMEDE SÖZCÜKLERE DAYALI TÜMCE KALIPLARI - Turgay SEBZECİOĞLU	213
TDK TS'Yİ {-mA-} OLUMSUZLUK EKİ ALMIŞ FİİLLER BAKIMINDAN DEĞERLENDİRME - İ. Gülsel SEV	235
TÜRKÇE SÖZLÜK'TE ADA- TABANINDAN TÜREYEN ADAK - ADAMA – ADAMAK SÖZLÜKBİRİMLERİ ÜZERİNE DERLEMBİLİMSEL BİR İNCELEME - Ali TAN	257
AKRABALIK/HISIMLIK İLİŞKİSİ BİLDİREN BAZI KAVRAMLARDAKİ SÖZLÜKSEL BELİRSİZLİKLER ÜZERİNE - Engin YILMAZ	269

IRAK TÜRKMEN AĞIZLARININ SÖZ VARLIĞININ TOPLANMASI VE KAYDA GEÇİRİLMESİNE DAİR

Önder SAATÇİ*

Özet

Türk dili gibi zengin ve çok farklı lehçe ve ağızlara sahip bir dilin hem yazı dili hem de lehçe ve ağız sözlükleri yapılmıştır. Bu çalışmalar bugün de devam etmektedir. Bilhassa Türkiye Türkçesi ağızlarının “Derleme Sözlüğü” ile toplu bir sözlüğü bulunsa da günümüzde her bir ağız bölgesinin ayrı ayrı sözlükleri de yapılmaya devam edilmektedir. Bütün bunlar Türkoloji çalışmalarına kaynak ve malzeme temin eden çalışmalardır. Bu kapsamda biz de Irak Türkmen ağızlarının kapsamlı bir sözlüğünün nasıl yapılması gerektiği ve böyle bir çalışmada ne gibi verilerin elimizde bulunduğu, bunlardan nasıl yararlanabileceğimizi, eldeki verilerin, kısıtlılıklarının neler olduğunu bu bildiriye anlatmaya çalıştık. Tasarladığımız sözlüğün düzenlenebilmesi için bazı önerilerde bulunduk.

Anahtar Kelimeler: Irak, Türkmen, ağız, sözlük, derleme

Giriş

Sözlükler bir dilin söz varlığını belgelendirir. Bu tür eserler çeşitli amaçlara göre hazırlanabilir: anlam sözlükleri, etimoloji sözlükleri, terim sözlükleri, deyim ve atasözü sözlükleri, eş anlamlı sözlükler, zıt anlamlı sözlükler, argo sözlükleri, ansiklopedik sözlükler, yazar ve şair sözlükleri, alan sözlükleri, çok dilli sözlükler, online sözlükler, vb. (Aksan-III 1998: 75-76; Demirci 2014: 159). Bir sözlük türü de dilin lehçelerinin ve ağızlarının söz varlığını gösteren sözlüklerdir. Diyalektolojiye dair sözlüklerle ilgili olarak Günay Karaağaç şu bilgileri verir: “Lehçe sözlükleri yazı dilinin söz varlığı dışında kalan; ancak ulusal dilin yerel parçaları sayılan lehçe veya ağızlara ait sözleri ve söz gruplarını içerir. Bir lehçenin sözlüğünü hazırlamanın, dilin tarihsel gelişme yollarını ve o dile özgü kuralları aydınlatmak için önemi büyüktür. Ulusal dilin bünyesinde yer alan lehçelere ait çeşitli özellikleri karşılaştırmak, dilin tarihsel gelişmesini açıklamaya yardımcı olur.” (Karaağaç 2013: 781-782). Yukarıdaki bilgiler ağız sözlüklerinin dil araştırmalarında ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Gerçekten de ağız sözlükleri dilin geçmiş dönemlerine ulaşılabilmesinde, dilin gelişme yollarının ortaya çıkarılmasında, diğer dillerle ilişkilerin belirlenmesinde ve dil içi ilişkilerin aydınlatılmasında çok değerli birer kaynaktır.

* Öğretim Görevlisi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Eğirdir MYO, e-posta: kerkuklu7@hotmail.com

Biz bu bildirimizde Irak Türkmen ağızları¹nin söz varlığına dair geniş kapsamlı, akademik ölçütlere göre düzenlenmiş ve alanda çalışanların ihtiyaçlarına cevap verecek bir sözlüğün hazırlanması sürecinde hangi kaynaklardan yararlanılacağını, bunların niteliklerini ve sınırlılıklarını belirlemeyi, bunun yanında, böylesi bir sözlükte ITA'nın hangi tür söz varlığının yer alacağını ve bu söz varlığının sözlükçülük bakımından nasıl düzenleneceğini anlatmaya çalışacağız. Bu çalışmadaki başlıca amaçlarımız en başta; milli kültürün temelini oluşturan dilin yozlaşmaktan kurtarılması, Irak Türkmen ağızlarının söz varlığının kaybolmaktan kurtarılması, düzenlenecek bir sözlüğe malzeme sağlanmasına rehberlik edilmesi, Türkoloji çalışanlarına sağlam ve kalıcı veriler sunulması, yeni nesillerin ana dillerinin zenginliklerinden haberdar edilmesidir.

ITA ile ilgili böylesi bir sözlüğün hazırlanması aynı zamanda bu ağız bölgesiyle ilgili çalışmalara da hız verecektir. Zira, bugüne kadarki çalışmalara bakıldığında gerek düzenlenmiş olan sözlükler gerek söz varlığıyla ilgili diğer çalışmalar ya oldukça eski tarihlidir veya iyi niyetli, idealist ancak alanın uzmanı olmayan kişiler tarafından yapıldığından bazı eksik ve kusurlarla yüklüdür. ITA'nın yukarıda belirtilen özelliklere sahip bir sözlüğü ortaya çıkarılabilirse, bugüne kadar, daha ziyade bu bölgenin mensuplarınca yürütülen çalışmalara diğer Türk yurtlarından, hatta belki yabancı ülkelere gelen araştırmacıların da katkıda bulunmasının ve cesaretle bu ağız bölgesinin meselelerine eğilmesinin önü açılacaktır. Çalışmadan beklenen bu amaç gerçekleştirildiği takdirde, hem ITA araştırmaları tıkanıklıktan kurtararak zenginleştirilecek hem de Türkolojinin çözüm bekleyen bazı sorunları rahatlıkla aşılacaktır.

Irak Türkmen ağızlarının yayıldığı alan ve birkaç ayırıcı özelliği:

ITA; Irak coğrafyasında (Kerkük, Erbil, Tuzhurmatı, Telâfer, Dakuk, Altunköprü, Hanekin, Tazehurmatı, Yayçı, Beşir, Mendeli, vb.) yaşayan Türklerin kullandıkları, Türk dilinin Azerbaycan lehçesi sahasına giren ağızlardır. Bu ağızlarda Azerbaycan Türkçesinin karakteri çok belirgindir. Teklik birinci şahıs zamirinin "men" şeklinde olması, teklik birinci şahıs ekinin -Am biçiminde geniş ünlülül olması, kapalı e foneminin varlığı (géce, dé-, gét-, év, vb.), öğrenilen geçmiş zaman çekiminin -p ile yapılması gibi, Azerbaycan Türkçesine has birçok fonetik ve morfolojik özelliği bu ağızlarda gözlemek mümkündür. Ayrıca, ITA'da Azerbaycan Türkçesinde kullanılıp TT yazı dilinde terk edilmiş bir kısım söz varlığına (bibi "nine-hala", döz- "dayan-", ahtar- "ara-", tap- "bul-", vb.) da rastlamak mümkündür (Ercilasun 1993: 115-116). Konumuzun dışına taşmamak için bu tür gramer unsurları üzerinde fazlaca durmayacağız. Ancak bu son satırlarla ITA'nın Azerbaycan sahasına giren ağızlar grubu olduğunu belirtmek isteriz.

Bugüne kadarki ağız sözlüğü çalışmaları hakkında kısa bilgiler:

Ağızlardaki söz varlığımızı bir araya getirme çalışmalarını Şinasi'nin "Durub-ı Emsal-i Osmani"si ile başlatmak mümkündür. Bu sözlük her ne kadar atasözleriyle ilgili olsa da

¹ Bundan sonra ITA kısaltmasıyla yazılacaktır.

atasözlerindeki kelimelerin bir kısmı ağız malzemesi dahilinde değerlendirilebilir (Büyükakkaş 2009: 185).

Cumhuriyet döneminde ağızlardan kelime derleme işine daha bir hız verilmiş ve İstiklal Harbi yıllarında başlanan söz derleme çalışmaları sonucunda 1932 tarihli “Anadilden Derlemeler” adını taşıyan eser ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmayı TDK’nin 1952 tarihli “Anadilden Derlemeler-II” takip etmiştir (Büyükakkaş 2009: 185).

TDK ayrıca son cildi 1982 yılında yayınlanmış olan Derleme Sözlüğü’nü yayınlayarak bu alandaki en kapsamlı çalışmayı gerçekleştirmiştir (Büyükakkaş 2009: 186).

Bu sözlüğe sürekli katkılar da yapılmıştır. Çeşitli araştırmacılar Derleme Sözlüğü’ne alınmamış çeşitli ağızlardan derledikleri söz varlığını da çeşitli makaleler ve bildiriler şeklinde yayınlamışlardır (Büyükakkaş 2009: 186).

Bu konudaki önemli bir çalışmaya da Ahmet Caferoğlu imza atmıştır. Caferoğlu 1940 yılından başlayarak 15-20 yıl boyunca Anadolu’nun çeşitli bölgelerinden söz derleme faaliyetlerinde bulunmuştur (Büyükakkaş, 2009: 188). **Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I** (1940); **Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme II** (1941); **Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar I** (1942); **Anadolu Ağızlarından Toplamalar** (1943); **Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar** (1944); **Güney Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar** (1945); **Kuzey Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar** (1946); **Orta-Anadolu Ağızlarından Derlemeler** (1948); **Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler** (1951) bunlardan bazılarıdır.

Çeşitli araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen ağız araştırmalarının belirli bölümleri de sözlüklere ayrılmıştır: Ömer Asım Aksoy’un “Gaziantep Ağızı” adlı eserinin 3. cildi (1946), Efrasiyap Gemalmaz’ın “Erzurum İli Ağızları” adlı eserinin 3. cildi (1978) bunlara birer örnektir (Büyükakkaş, 2009: 187). Bunun yanı sıra, belirli bir bölge ağzının söz varlığının bir araya getirildiği sözlük çalışmaları da yapılmıştır: Hüseyin Hüsnü’nün **Kayseri Sözlüğü** (1934), Mehmet Emin Ergin’in **Urfa Ağızı Sözlüğü** (1982), Kudret Emiroğlu’nun **Trabzon-Maçka Etimoloji Sözlüğü** (1989), Ali Esat Bozyiğit’in **Ankara İli Ağızı Sözlüğü** (1998), Ahmet Günşen’in **Kırşehir ve Yöresi Ağızları Sözlüğü** (2001) bunlardan birkaçıdır (Büyükakkaş 2009: 188-189).

Bu arada, Türkiye dışındaki Türk bölgelerinde de bazı ağız sözlükleri yapılmıştır. Bunlardan birkaçı şunlardır: Hakeri’nin düzenlemiş olduğu **Hakeri’nin Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü** (2003), Abdullah Battal Taymas’ın **Kazan Türklerinde Atasözleri ve Deyimler** (1968) çalışması, Habib Hürmüzlü’nün önce **Kerkük Türkçesi Sözlüğü** (2003) ve sonra malzemesini genişleterek yayınladığı **Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü** (2013), Mefküre Mollova’nın **Doğu Rodop Türk Ağızları Sözlüğü** (2003) bunlardan bazılarıdır (Büyükakkaş 2009: 187).

Görüldüğü üzere, çeşitli Türk yurtlarının söz varlığını belgelendiren sözlükler şimdilik istenen sayıda değildir. Alt yapısını oluşturmaya çalıştığımız ITA Sözlüğü Türk dünyasının Anadolu sahası dışındaki söz varlığının belgelendirilmesi çalışmalarına da bir katkı sağlayacaktır.

Ağız sözlüklerinde bulunması gereken nitelikler:

Herhangi bir ağız sözlüğünün alan araştırmalarına cevap verir nitelikte olması için ve başvurulduğunda kolaylıkla yararlanılabilmesi için bazı özelliklere sahip olması beklenir. Bu hususta Erdoğan Boz, sözlükbirimlerin (madde başı) içerik planını oluştururken sözlükbirimlerin bir ağız sözlüğünde şu hususlar dikkate alınarak kaydedilmesi gerektiğini önerir: 1. Biçimce ve anlamca ölçünlü dilden farklı olan sözlükbirimler sözlüğe alınmalı 2. Çok biçimli olan sözlükbirimlerden biçimce en yaygın olanı asıl sözlükbirim olarak alınmalı 3. Çok biçimli olan sözlükbirimlerden biçimce yaygın olmayan diğer sözlükbirimler, asıl sözlükbirime gönderme yapılmak üzere alınmalı 4. Ayrı bir kavramı karşılayan söz öbekleri (birleşik sözcük, birleşik eylem, vd.) sözlükbirim olarak alınabilir 5. Ayrı bir kavramı karşılayan deyimler, atasözleri ve kalıp sözler de, sözlükbirim olarak alınabilir 6. Biçimce aynı (sesteş) ancak anlamca farklı olan sözlükbirimler, Romen rakamları ile ayrı ayrı sözlükbirim olarak sıralanmalı 7. Geçirdiği ses değişimleri nedeniyle çok değişmiş sözcükler, çekimli biçimde veya komşu sözcükle birlikte alınabilirler 8. Bütün sözlükbirimler alfabetik olarak sıralanmalı (Boz 2014: 95-97). Boz ayrıca, göndermeler için de şu hususların dikkate alınmasını tavsiye eder: 1. Asıl olarak alınan sözlükbirimlerden, diğer sözlükbirimlere göndermeler (=) işareti ile yapılabilir. Bütün farklı biçimler yalnızca burada topluca parantez içinde verilebilir. 2. Asıl alınmayan diğer sözlükbirimlerden, asıl alınan sözlükbirimlere yapılan göndermeler de (~) işareti ile yapılabilir 3. Farklı anlamı olan veya çok anlamlı biçimler için göndermeler ayrı ayrı yapılmalı (Boz 2014: 97-98). Bunların dışında yazar, böylesi sözlüklerde kelime çeşitleriyle ilgili şu hususların altını çizer: 1. Bütün sözlükbirimlerin sözcük türleri verilmeli 2. Eylem gök ve gövdeleri(-) işareti ile verilmeli (Boz 2014: 98-99).

Erdoğan Boz, bunların dışında, ağız sözlüklerinde madde başlarının köken bilgisinin nasıl verileceğini, anlamların eldeki derleme metinlerindeki bağlama göre verilmesini; anlamları verilen madde başlarının örnek cümlelerle desteklenmesini, birleşik kelime ve birleşik fiillerin madde başındaki kelimelerin altında birer alt madde olarak kaydedilmesini, bunları oluşturan kelimeler o ağızda tek başlarına kullanılmıyorlarsa bu gibi birleşik sözlerin madde başı yapılabileceğini, madde başlarının hangi derleme bölgesinden elde edildiğini, bazı kelimelerin eski veya yeni olduklarıyla ilgili bilgilerin verilebileceğini belirtir (Boz 2014: 99-101).

Yukarıda, nakledilmiş olan bütün bu ölçütler bizim tasarladığımız ITA sözlüğü için de geçerlidir. Yalnız biz hazırlanacak olan sözlükte mümkün oldukça elde ettiğimiz bütün söz varlığının kaydedilmesinden yanayız. Üstelik böyle bir sözlükte transkripsiyon işaretlerinin kullanılması da çok gereklidir. Bundan başka, deyim niteliği taşımayan; ancak yine de kalıplaşmış olan birleşik kelimelerin, ilgili madde başının altında birer alt madde hâlinde kaydedilmesini, deyimleşmiş birleşik fiillerin ise daha başka bir sözlükte, ITA'daki diğer deyim varlığıyla birlikte toplanmasından yanayız. Çünkü bu tür deyimleşmiş birleşik fiillerin gerek fonetik gerek leksik varyantlarının bulunma ihtimali (gümmol-/gummol-; dile sa- / dile ver-, vb.) vardır. Bu gibi varyantların tasarlanan sözlükte kaydedilmesi sözlüğün hacmini gereksiz yere büyütecektir. Atasözlerinin ve kalıp sözlerin (Dua, beddua, iletişim sözleri, vb.) de apayrı bir sözlüğünün olması gerektiği kanaatindeyiz.

Sözlük için gerekli kaynakların dökümü ve değerlendirilmesi:

Sözlük yayınları:

Her ne kadar ITA için bir sözlük tasarlıyorsak da yine de bugüne dek ITA'nın söz varlığıyla ilgili bazı sözlükler düzenlenmiştir. Bu sözlüklerden biri Habib Hürmüzlü'nün önce "Kerkük Türkçesi Sözlüğü" (2003), sonra "Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü" (2013) adlarıyla yayınladığı sözlüklerdir. Yazar, bunların ayrı birer sözlük olmayıp farklı baskılar olduğunu bildirmektedir (Hürmüzlü 2013: 13). Hürmüzlü sözlüğünün ilk baskısında 5000, ikincisinde 7000 civarında madde başı kaydetmiştir. Sözlükte Kerkük ağızı temel alınmasına rağmen diğer bölgelerle ilgili şekiller ve anlamlara da sık sık yer verilmiştir (Hürmüzlü 2013: 16). İkinci baskıdaki yayında ayrıca Aziziye ve Kazaniye ağızlarından da kelimeler derlenerek bu sözlüğe katılmıştır (Hürmüzlü 2013: 14). Her iki sözlüğünü de Latin harfleriyle yayınlamış olan Hürmüzlü, sözlüğünde fonetik ayrıntıları (kapalılık, uzunluk, TT yazı diline göre farklı ünsüzler) da gösterebilmek için çeşitli işaretler kullanmıştır. Yazar, sözlüğünde bazı birleşik kelimeleri de madde başı olarak kaydederken, her ne kadar sözlükçülük ilkelerinin dışına taşmış olsa da, söz konusu birleşik fiillerin deyim özelliği taşıması dikkate alındığında ve bunların ITA'daki deyim sözlüklerinde yer almadığı göz önünde bulundurulduğunda, aslında bir eksiği tamamlamış olmaktadır. Hürmüzlü, sözlüğünde mümkün oldukça TT yazı diline göre az çok farklılık gösteren kelime ve kelime gruplarını almış; böylece dil araştırmalarına gerçekten katkıda bulunmuştur.

ITA ile ilgili diğer bir sözlük çalışması da Ata Terzibaşı'ya ait olan "Kerkük Ağızı Türkmanca Sözlük"tür. Terzibaşı bu sözlükte 5162 madde başına yer vermiştir. Eser 2011, 2013, 2015 yıllarında üç küçük cilt hâlinde yayınlamıştır. Sözlük 1952'den itibaren yazarın TDK'ye Derleme Sözlüğü için göndermiş olduğu malzeme ile kendisinin halk ağzından topladığı malzemeye dayanır. Bununla birlikte, Terzibaşı'nın sözlüğü aslında tamamlanmış değildir. Birinci ciltte elif harfiyle yazılmış kelimeler, ikinci ciltte b ve p harfleriyle başlayan kelimeler, üçüncü ciltte ise t, peltek s, c, ç harfleriyle başlayan kelimeler madde başı yapılmıştır. Sözlük Arap harfleriyle yayımlandığından madde sıralaması da Arap alfabesine göre yapılmıştır. Bu durum araştırmacılar için bir zorluk olsa da Terzibaşı her bir madde başının karşılığında kelimeleri Latin harfleriyle de kaydederek bir ölçüde transkripsiyonlama yoluna gitmiştir. Sözlükte Latin harfleriyle yazılan maddelerde fonetik ayrıntılar için bazı özel işaretler de kullanılmıştır: art damak k'si için "q", hırıltılı h için "x", dudak v'si için "w", vb. Ancak yine de Arap alfabesinin sırasını bilmeyenler için sözlükten yararlanmak oldukça zordur (Saatçi, 2016a: 18-20).

Sözlüğün maddeleri arasında eski ve yeni yaygın kelimelerden başka, yansıma kelimeler, çocuk diline ait kelimeler, bazı coğrafi adlar, bazı özel isimlerin halk söyleyişine göre şekilleri, vb. de vardır. Sözlükte maddeler için verilen tanımlar bazı halk edebiyatı metinlerinden (hoyrat, mani, türkü, atasözü, deyim, dua, beddua, vb.) seçilerek Irak Türkmen halk edebiyatının ve folklorunun da verimleri belgelendirilmiştir.

Derleme Sözlüğü'nde de ITA'dan seçilmiş 1230 kelime yer almıştır. Bu kelimelerin birçoğunu yukarıda belirttiğimiz gibi Terzibaşı TDK'ye göndermiştir. Ancak bu kelimelerin bazıları ya

yanlış bir imlayla veya yanlış anlamlarla Derleme Sözlüğü'ne kaydedilmiştir (Hürmüzlü 1999: 35-38).

Bu iki sözlük ve Derleme Sözlüğü'ndeki maddeler tasarlamakta olduğumuz ITA sözlüğü için önemli birer kaynak niteliğindedir.

Derlemeler:

Bilindiği üzere, ağız sözlüklerinin en önemli kaynağı derlemelerdir. Irak Türkmen ağızlarının yayılmış olduğu yerleşim merkezlerinden yapılması gereken derlemeler tasarladığımız sözlüğün omurgasını oluşturmalıdır. Böyle bir çalışma için ön şartların hazırlanması ve derlemecilerin çalışma alanı hakkında bilgilendirilmesi gereklidir. Ayrıca bu çalışma için ciddi bir mali kaynağa ve uzman bir ekibe ihtiyaç vardır. Ancak bugün için Irak'taki siyasi ve demografik şartlar böylesine düzenli ve planlı bir çalışmaya yeterine elverişli değildir. Zira, pek çok Irak Türkmeni iç ve dış göçlerle yerlerinden yurtlarından ayrılmak zorunda kalmışlardır. Mesela 250.000 nüfuslu Tuzhurmatı ilçesi ahalisinin büyük bir kısmı Kerkük ve diğer bölgelere taşınmıştır. 400.000 nüfuslu Telâfer ilçesinin 100.000 civarındaki bir nüfusu da çok yakın bir zamanda Türkiye'ye göç etmiştir. Bununla birlikte, dünden bugüne pek çok derleme yapılmıştır. Bu derlemelerin bir kısmı metinler şeklinde (kitap, makale) yayınlanmışken, bir kısmı ise çeşitli üniversitelerde sunulmuş yüksek lisans ve doktora tezlerinin sonunda metinler hâlinde kaydedilmiştir. Bu gibi metinler, daha düzenli derlemeler yapılabilir hâle gelinceye kadar, tasarlamakta olduğumuz sözlüğün çekirdeğini teşkil edecektir.

Bunların yanı sıra, Habib Hürmüzlü Türkiye'ye göç eden Telâfer Türkmenlerinden yeni derlemeler yaparak mevcut sözlüğüne eklemeler yapmak için malzeme toplamış; Noor Bayati de bu göçmenlerden derlediği malzemeyle Telâfer Ağızını bir yüksek lisans tezi hâlinde Gazi Üniversitesinde sunmuştur.

Yayınlanmış folklor metinleri:

ITA'dan metin halinde derlenen en önemli ürün Arzu Kamber hikâyesidir. Bu halk hikâyesi birkaç araştırmacı tarafından Irak Türkmenlerinin çeşitli bölgelerinden derlenmiştir. Hikâyeyi; Abdullatif Benderoğlu Tuzhurmatı'dan (1950'ler), Ata Terzibaşı Kerkük'ten (1964), Cengiz Ketene ise Kerkük'e bağlı Dakuk ilçesinin İmamzeynelabidin bucağından (1990) derlemişlerdir. Bunlardan Benderoğlu'nun yayını Arap harfleriyledir. N. Yaşar Bayatlı bu metni Latin harflerine aktarmış olup kısmen transkripsiyonlanmıştır (Bayatlı 2009: 133-139). Cengiz Ketene'ninki ise TC Kültür Bakanlığınca yetersiz bir transkripsiyonla basılmıştır. Terzibaşı'nın çalışması ise en çok tanınan ve basılan yayındır. Terzibaşı'nın derlemesi ilk kez Bağdat'ta yayımlandıktan sonra, 1967'de Tebriz'de, 1971'de ise hem Bakü'de Kiril harfleriyle hem de İstanbul'da Latin harfleri ve Türkiye Türkçesiyle yayınlanmıştır (Bayatlı 2009: 123). Üstelik, bu çalışma Sadettin Buluç tarafından titiz bir transkripsiyonla da TDAY-Belâten'de yayınlanmıştır (Buluç 1976: 203-238).

Bölgeden derlenerek kitap hâlinde yayınlanan bir çalışma da N. Yaşar Bayatlı'nın 2009 tarihli "Irak Türkmenlerinin Halk Masalları"dır. Bu kitapta tam 70 masal metni bulunmaktadır. Ayrıca kitabın sonunda küçük bir sözlük de yer almaktadır. Gerek bu küçük sözlük gerek masal metinlerinin tamamı taranarak tasarladığımız sözlüğe malzeme temin edilmelidir. Metinlerin transkripsiyonuna fazlaca özen gösterilmemişse de bu eksiklik de "tamir" yoluyla giderilmelidir.

Böylesi müstakil eser yayınlarının yanı sıra, sözlük düzenlenirken, çeşitli folklor metinlerini içeren yayınlardan da yararlanılabilir: Cengiz Ketene'nin "Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler" (1990), Abdullatif Benderoğlu'nun "Irak Türkmen Folklorundan Örnekler", Suphi Saatçi'nin "Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi"nin 6. cildindeki Irak (Kerkük) Türk Edebiyatı bölümü (1997) ve yine S. Saatçi'nin "Kerkük Çocuk Folkloru" (1984, 2008), Rıza Çolakoğlu'nun "Telâfer Folkloru" (2017), vb. bazı eserler bu kapsamda sıralanabilir. Adı geçen son eser Telâfer Türkmen ağzına dair küçük bir sözlük de barındırır. Bu yayınlarda ITA ile kaydedilmiş pek çok halk edebiyatı metni (bilmece, mani, türkü, masal, tekerleme, hikâye, vb.) bulunmaktadır. Fakat bunların hepsi de aynı derecede dil ve sözlük çalışmalarına uygun değildir. Bir kere, Benderoğlu'nun eseri Arap harflidir. Diğer yayınlardaki metinlerse kısmen transkripsiyonludur, denebilir. Dolayısıyla bir sözlük düzenleme çalışmasında ihtiyatla kullanılmalıdır. Hatta, bu metinler "tamir"² edilerek bunlardan sözlüğe kelimeler aktarılmalıdır. Yukarıda sıraladığımız yayınlara ek olarak bazı Irak Türkmeni halk şairlerinin (Mustafa Gökkaya, Nâsîh Bezirgân) eserlerinden de sözlüğe kelimeler alınabilir. Bunlardan en önemlisi H. Kemal Bayatlı'nın "Irak Türkmen Türkçesi" eserindeki metinlerdir. Bu metinler yukarıda adı geçen iki Irak Türkmeni halk şairinden alınmış olup oldukça iyi transkribe edilmiştir. Bu iki şairden Mustafa Gökkaya (2014) ve Nâsîh Bezirgân (2018)'in şiirleri Nazım Terzioğlu tarafından bir araya getirilmiş ve kısmen transkripsiyonlanarak Kerkük Vakfınca yayınlanmıştır.

Bundan başka, bugüne dek Irak Türkmenlerinin çok sayıdaki mani, hoyrat ve türkülerini bir araya getiren pek çok eser yayınlanmıştır. Bunların içinde akademik ölçütlere göre hazırlanmış A. Terzibaşı'ya ait "Kerkük Hoyratları ve Manileri" (1975) en başta zikredilmelidir. Bu yayında 2050 civarında mani ve hoyrat bulunmaktadır. Ancak transkripsiyonu yetersizdir. Aynı durum hem eski harflerle (1961) hem de Latin harfleriyle (1980) basılmış olan "Kerkük Havaları" da aynı durumdadır.

Aslında, Terzibaşı'nın yalnızca bu eseri değil, Irak Türkmenlerinin düzmüş oldukları bütün hoyrat ve manilerin teker teker taranıp içindeki malzemenin gün yüzüne çıkarılması gereklidir. Bu cümleden olmak üzere, Molla Sabir'in "Kerkük'ün Muntahab Hoyratları" (1951) bu gibi eserlerin en başında gelir. Eski yazıyla basılmış olsa da "tamir" yoluyla transkribe edilerek içerdiği malzemeden yararlanılmalıdır.

² Burada sözünü ettiğimiz "tamir", öncelikle yeni yapılacak derlemelerdeki tarnaskripsiyonlamayla daha önce kaydedilenlerin karşılaştırılması şeklinde yapılabilir. Bölge ağızlarını iyi bilen uzman kişilerin bu metinleri transkripsiyonlamasıyla da olabilir. Ayrıca ITA'dan alınan metinleri bölge insanlarına okutarak da sözünü ettiğimiz "tamir" yapılabilir.

Akademik, edebî ve kültürel yayınlarda ITA'yla ilgili söz varlığı:

Irak Türkmenlerinin hem dil, edebiyat, folklor ve diğer kültürel birikimlerini yansıtan bazı eserler de kaleme alınmıştır. Bunların içinde de ITA ile ilgili söz varlığına dair malzeme de bulunmaktadır. Bu gibi yayınların dikkatlice taranarak bu söz varlığının da tasarladığımız sözlük çalışmasına malzeme olarak katılması gerekir.

Bu kapsamda göz önünde bulundurulması gereken malzemelerin bir kısmı N. Yaşar Bayatlı'nın Irak Türkmen folkloruyla ilgili akademik çalışmalarının verimleri olan kitap ve makalelerdeki söz varlığıdır. Bayatlı'nın çeşitli makaleleri ve kitaplarında Irak Türkmen ağızlarından birçok ilgi çekici malzemenin varlığına rastlanmaktadır. Bunlardan Telâfer ağzında "kimi (< kibi)" edatiyla kurulmuş, kalıplaşmış benzetmelerden oluşan edat gruplarının her biri grubun ilk kelimesinin madde başı yapıldığı yerde bir alt madde olarak gösterilmelidir. Bunlara birkaç örnek olarak şunlar verilebilir: *ayağı yanuğ köpek kímí, düz avıç ortası kímí, şirin bal kímí, Kırekoş hükmi kímí, ibinmiş tavuğ kímí*, vb. Bayatlı ayrıca Kerkük kahvehanelerindeki bazı çay tüketim biçimlerine verilen folklorik adlandırmalara da bir çalışmada yer vermiştir: *dışleme çay, gözleme çay, yadlama çay*. Onun çalışmalarında ayrıca, Irak Türkmenlerinin ünlü sinizarf oyunundaki *mezne vır-, sini al-* gibi deyimleri, hoyrat atışmalarında kullanılan *kanşar ba kanşar ve kanşarın vérmelü* terimlerini, *Bulağ Mahallesi, Çuğur Mahalle, Sârkehye Mahallesi*, vb. Türkçe yer adlarını bulabilmekteyiz (Saatçi 2017: 20-23). Bütün bu malzemenin tasarladığımız sözlükte yer alması gerekir.

Her ne kadar Azerbaycan Latin harfleriyle yazılmış olsa da ve ITA'nın ağız özelliklerini tam yansıtmasa da Gazanfer Paşayev'in bazı çalışmalarından da söz konusu ettiğimiz sözlük için faydalanılabilir. Bunlardan "Kerkük Dialektinin Fonetikası" (2012) eserinin sonunda yer alan folklor metinleri ve bu metinlere dayanan sözlük çalışmamız için birçok malzeme barındırmaktadır. Özellikle sözlük kısmında bazı kelimelerin Irak'taki hangi Türkmen yurdundan alınmış olduğunun belirtilmiş olması önemlidir. Bu eserdeki kelimeler fonetik bakımından daha başka eserlerdeki malzemeyle karşılaştırılarak yerli yerine oturtulabilir ve tasarladığımız sözlüğe ancak o şekilde dahil edilebilir. Paşayev'in yine Azerbaycan Latin harfleriyle kaleme almış olduğu "Irak Türkman Lehcesi" (2004) çalışmasının sonunda yer alan sözlükten de yukarıda anlatıldığı şekilde yararlanılabilir. Bu arada, Paşayev'in "Irak Türkman Nağılları" (2014) kitabının 53-348. sayfaları arasında yer alan ve Kerküklü folklor araştırmacısı Mevlüt Taha Kayacı tarafından kaleme alınan bazı masal metinleri de Azerbaycan Latin harfleriyle yazılmış olmasına rağmen, kitaptaki diğer anlatılara göre ITA'yı daha iyi yansıtmaktadır. Ancak bu metinlerin de ihtiyatla kullanılması gereklidir. Kitabın sonundaki sözlük bölümünden de yine ihtiyatla yararlanılabilir.

Bunun yanında bir anı kitabı olmakla beraber ITA'ya ait pek çok dil malzemesinin sağlam birtakım gözlemlerle kaydedilmiş olduğu Nermin Neftçi'nin "Kerkük'te Bulduklarım" (1957) eseri de gözden uzak tutulmamalıdır. Eserde birçok deyim, kalıp söz, dua, beddua, vb. sözlerin yanı sıra yukarıda adı geçen sözlüklerden çok önce kayda geçirilmiş olan yöreye ait **adâhlı** "nişanlı", **boyama** "bir çeşit bandana", **ciger çıhardan** "korkunç bir mahluk", **çemçe** **ke kız** "korkuluk", **dilêkçi** "kız istemeye giden dünür", **dolama** "atlı karınca", vb. kelimeler; **bâbiç kapma**, **danguz tepme**, **çelik çubığ**, **gülle gülle** gibi bazı çocuk oyunlarının adları; **böyni**

yōğın, pis pintí, arvadlar keheđí gibi bazı birleşik kelimeler bulabilmekteyiz (Saatçi 2016c: 34-39). Bu eserdeki malzemenin de tasarladığımız sözlükte yerini bulması gerekir.

Bu cümleden olmak üzere, Şakir Sabir Zabit'in "Kerkük'te İçtimai Hayat -Folklor-" eserinde de yukarıda adı geçen sözlüklere girmemiş; fakat tasarladığımız sözlüğe girebilecek pek çok söz varlığı bulunmaktadır. Mesela; **'eccîāviğ, göbelek, gömeren, hebellük, kocabaşı, kulağagiren, paşayemiş, pisot, sütlügen, şekerem, şikēyik, şişmilla, tütürük, üzerlik** gibi bitki ve çiçek adları; **'alemeyn kuşu, Bağdat kuşu, Basra kuşu, hammam, kitli, Şam kuşu, taqlabaz,** gibi bazı güvercin cinslerinin adları, **çemçele 'ene, çobanyastuğı, 'ekrep, hebelül,** gibi bazı böcek adları; **burğıl kıftesi, kabağ turş**(çorba çeşidi), **kehye**(tatlı çeşidi), **kelle küpe, tamata aşı, tehin doşab**(tahin pekmez), **tikke**(kuşbaşı şiş), **patataçep** (patatesle yapılan bir yemek), **yağ doşab, zelābiye**(bir tatlı çeşidi), **zılğ āşı, zilbiye**(hamur işi) gibi yemek adları; **hıyārçuğ, hōra, ışka, kan kusmağ**(verem), **keşeratālīg**(tifo), **vurgın**(nüzul), **yağyarası** gibi hastalık adları ve hepsinden önemlisi **mine boylı, fındık burın, ala gözli, çatma kaşlı, kaytan dudağ, pembe yanağ, ince belli, inci diş, çelēbi ayağ, kelem barmağ, hıyar bilegli, şüşe**(şişe) **gerdanlı, ay suratlı, sırma saçlı, kemend hōriklı, sona yērişli, çarhma yēriş, ceyran bāhıřlı** gibi genç kızların güzelliğini anlatan ve Irak Türkmen halk estetiğini ortaya koyan bazı birleşik kelimeler (Saatçi 2016d: 36-40).

Atasözü ve deyim varlığıyla ilgili yayınlar:

Her ne kadar bölge atasözlerinin ve deyimlerinin ayrı sözlüklerde toplanması gerektiği hususunu yukarıda belirtmiş olsak da ITA'nın söz varlığının önemli bir kısmı da atasözleri ve deyimleridir. Nitekim, bugüne kadar Irak Türkmenlerine ait bu söz varlığını bir araya getiren birçok eser yayınlanmıştır. Bu eserlerin içerikleri ve hazırlanış biçimleri tarafımızdan bir makalede etraflıca işlenmiştir (Saatçi 2016b: 12-17). Bu eserlerden en eski tarihli olanı Ş. Sabir Zabit'in "Irak Türkmenleri Ağzında Atalarsözü" (1961) 1800 kadar atasözü ve deyim içerir. Bu kitap eski harflerle basılmıştır. Ata Terzibaşı'nın yayınlamış olduğu "Kerkük Eskiler Sözü" ise 700 civarındaki madde başını içerir. Terzibaşı'nın eseri eski yazıyla 1962'de ve Latin harfleriyle 2017'de yayınlanmıştır. Ancak eserde Kerkük ağzının fonetik özelliklerine fazlaca dikkat edilmemiştir. ITA'nın bu alandaki bir başka yayını da İhsan S. Vasfi'nin hazırlamış olduğu "Irak Türklerinde Deyimler ve Atasözleri"dir. Eser önce 1985'te, sonra da 2001'de genişletilerek Latin harfleriyle basılmıştır. Bunların dışında Abdullatif Bendoğlu'nun yayınlamış olduğu "Atasözlerimiz" (1988) de bu cümleden sayılabilecek önemli yayınlardandır. Yukarıda bahsi geçen ve daha başka deyim ve atasözlerinin bünyesindeki kelimeler de alt yapısını oluşturmaya çalıştığımız sözlüğe malzeme olarak kaydedilmesi gerekir. Ancak bu atasözleri ve deyimlerin bünyesinde yer alan söz varlığının, tasarlamakta olduğumuz ITA sözlüğüne katkısı olabilmesi için her birinin ayrı ayrı indeksinin hazırlanması gereklidir. İndekslerde de kelimeler bağlamına göre anlamlandırılmalıdır. Ayrıca bu eserlerdeki transkripsiyonlama yeterli olmadığından bu metinlerin de "tamir" edilmesi gereklidir. Bu vesileyle atasözü ve deyimler için Irak Türkmenleri arasında hangi terimlerin kullanıldığına da bir göz atmak gerekir. Bunlardan "atasözü" yanında "atalarsözü" terimi de yaygındır. Ayrıca "eskilersözü" de atasözü için Irak Türkmenlerinin kullanmış olduğu bir başka terimdir. Aydın Oy, İslam

Ansiklopedisi'ndeki "atasözleri" maddesinde ayrıca Kerkük ağzındaki şu terimlerin de var olduğunu bildirmektedir: **darb-ı kelam, emsal, cümle-i hikemiyye, deme, demece, deyişet** (Oy 1991: 44). Ancak bu terimleri Kerkük ağzında bugüne kadar gözlemlemiş değiliz. Ama yine de bu gibi folklor terimlerinin de tasarladığımız sözlükte yerini alması gereklidir.

Kardaşlık dergisi ve diğer süreli yayın koleksiyonları:

Kardaşlık dergisi Irak Türkmenlerince 1961-1976 yılları arasında Bağdat'ta Türkçe (eski yazı)³-Arapça yayınlanmış bir dergidir. Dergi 1976 Şubatı'nda, o devirde yönetimde bulunan Ba's Partisinin el koymasıyla gerçek kimliğini yitirmiş; bir süre sonra da kesintiye uğramıştır. 1999'da İstanbul'da Kerkük Vakfınca yeniden çıkarılmaya başlanmış ve 2003'ten itibaren de Bağdat'ta da ayrı bir koldan yayın hayatına, kaldığı yerden devam etmiştir.

Dergi Irak Türkmenlerinin edebiyat, kültür, tarih vb. konularında yazılara yer verdiği gibi dil konusuna da sayfalarını ayırmıştır.125 sayılık Kardaşlık dergisi koleksiyonunda Dil Araştırmaları ve Folklor Araştırmaları köşelerinde pek çok dil malzemesi (arkaik kelimeler, mahalli kelimeler, deyim, atasözü, dua, beddua, çeşitli kalıp sözler, tekerlemeler, kişi adları, vb.) yayınlanmıştır. Bu dil verimlerinin büyük bir çoğunluğu Arap harfleriyledir ve fonetik ayrıntılarının bilinmesi ancak bölge ağızlarına vâkıf olanlarca mümkündür. Bugüne değin Kardaşlık dergisi koleksiyonundaki dil verimleri ciddi bir akademik araştırmaya tabi tutulmuş değildir. Bu mazlemenin taranskripsiyonlanması, bibliyografyasının çıkarılması, indekslenmesi ve kataloglanması gereklidir. Bu çalışmalar yapıldığı takdirde tasarlamakta olduğumuz sözlüğe pek çok madde başının alınması mümkün olacaktır. Önerdiğimiz bu çalışmaların folklor malzemesi ve halk edebiyatı malzemesi için de yapılması gereklidir. Çünkü o malzemenin içinde de büyük bir söz varlığı yatmaktadır.

1961-1976 yılları arasında Bağdat'ta yayınlanmış olan 125 sayılık Kardaşlık dergisi koleksiyonu 1999 yılında, Habib Hürmüzlü'nün öncülüğünde ve Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfının maddi desteğiyle taranarak bir DVD'de bir araya getirilmiş ve araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

Kardaşlık dergisinin yanı sıra Irak Türkmenleri daha başka süreli yayınlar da çıkarmışlar, bunlarda da bazı dil malzemeleri yer almıştır. Eylül 1958-Mart 1959 tarihleri arasında, Arapça-Türkçe (eski yazı) olarak 26 sayı çıkarılabilen haftalık Beşir gazetesi ve Ba's Partisinin güdümlü bir yayın organı olsa da Haziran 1970-Mart 2003 tarihleri arasında Arapça-Türkçe (eski yazı) çıkarılan haftalık Yurd gazetesi bunlardan başlıcalarıdır. Bu gibi süreli yayınlarda da ITA'ya ait önemli söz varlığı çeşitli folklor malzemesinin içinde veya bağımsız şekilde yayınlanmıştır. Bunların ve Irak Türkmenlerince neşredilmiş daha başka süreli yayınların da taranarak bunlardaki söz varlığının tasarladığımız sözlüğe malzeme yapılması gerekir.

³ Kardaşlık dergisinin 1964-1971 yılları arasında çıkan sayılarının bazı sayfaları Latin harfleriyle yayınlanmıştır.

Lisansüstü tezleri:

Gerek Türkiye'deki gerek Irak'taki üniversitelerde hazırlanan lisansüstü tezleri de tasarladığımız sözlük için çeşitli dil malzemeleriyle yüklüdür. Her şeyden önce dil alanında, bunun yanı sıra folklor alanında ortaya konmuş akademik tezlerin sonundaki metinler ve indekslerin bir kısmı diğerlerine göre daha titiz bir transkripsiyon sistemiyle kaydedilmiştir. Bu amaca yönelik kullanılabilir başlıca tezler şunlardır:

BAYATLI H. Kemal, **Halk Şiirinde Irak Türkmen Ağzı Dil İncelemesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul 1979.

BİLAL Zana, Erbil Türkmen Ağzı (İnceleme-Metin), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara 2015.

DEMİREL Rauf, **Alatunköprü Ağzı**, Bağdat Üniversitesi Diller Fakültesi yüksek lisans tezi, Bağdat 2013.

ERGÜNAY Osman, **Kerkük Türkçesinde Yapı ve Ses Özellikleri**, A.Ü. DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, Ankara 1996.

GÜRSES Nilây, **Irak Türkmenleri Ağzından Atalarsözü**, A.Ü. DTCF Türk Dili Mezuniyet Tezi, Ankara 1989.

HASSAN Hüseyin Ş., **Kerkük ve Yöresi Ağızlarından Derlenmiş Sözcükler**, A.Ü. DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, Ankara 1974.

HASSAN Hüseyin Ş., **Kerkük Ağzı** (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul 1979.

HASSAN Rasheed Ali, **Irak Türkmen Atasözleri Üzerine Bir İnceleme** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul 2006.

HAYDAR Çoban Hıdır, **Irak Türkmen Ağızları** (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul 1979.

ISMAEL L. Nader, **Irak Türkmen Türkçesinin Bayat Ağzı** (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2013.

KANBER Sündüs, **Kerkük Atasözlerinin Dil Özellikleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat Üniversitesi Diller Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bağdat 2006.

NURİ Muhsin Kevser, **Erbil ve Amirli Ağızları**, Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1987.

SAATÇİ, Önder, **Kerkük, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Harput Ağızlarının Fonetik ve Morfolojik Mukayesesi**, Basılmamış yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 1998.

ÜNLÜ Muzaffer, **Kerkük Ağzı Üzerinde Bir Çalışma**, İ.Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Mezuniyet Tezi, İstanbul 1971.

MURAD, Najdat Yashar Murad, Irak Türkmenlerinin Halk İnançları ve Bu İnançlar Etrafında

Oluşan Halk Edebiyatı Unsurlarının İncelenmesi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009⁴.

AKKOYUNLU Canan, Kerkük Türklerinde Hoyrat Geleneği, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara 1986.

TAHSİN, Sinan, Irak-Erbil Yöresi Türkmenlerinin Sözlü Kültür Ürünleri (İnceleme-Metinler), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Nevşehir, 2014.

OMAR, Sunbl, Kerkük Folklorundan, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara 2012.

TÜRKTAAŞ, Metin, Kerkük Folklorundan Örnekler, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Denizli 1997.

MAHDİ, Sarmed, Kerkük Hoyratları ve İcrası, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ankara 2010.

Makaleler ve bildiriler:

Irak Türkmen ağızlarının söz varlığıyla ilgili çok değerli makale ve tebliğler de vardır. Bir kısmı tarafımızdan bir kısmı da farklı araştırmacılarca kaleme alınmış bu gibi yayınlarda yer alan söz varlığı da dikkatle incelenerek söz konusu sözlüğe alınmalıdır. Bu yayınlardan başlıcaları şunlardır: Çoban Hıdır Uluhan'ın, **Kerkük Türkçesinin Söz Varlığı ve Irak Türkmen Ağızlarında Birleşik Kelimeler**, Jale Demirci'nin, **Kerkük Ağızı Söz Varlığı Üzerine: Kerkük Ağzındaki İngilizce Alıntılar**, F. Sibel Bayraktar'ın, **Irak Türkmen Türkçesinde Uzun Ünlüler**, Banu Saatçi'nin, **Kerkük Ağzına Yerleşen Yabancı Sözcükler**, Bülent Hünerli'nin **Kerkük Türkmen Türkçesindeki Eskiçil Bitki Adları Üzerine** ve **Kerkük Türkçesindeki Batı Kaynaklı Alıntı Sözcüklere Eklemeler**

Ayrıca, tarafımızdan yazılan **Özbekistan'dan Kerkük'e Akrabalık ve Hitap Kelimelerimiz, Irak Türkmen Folklorundan Kerkük Ağzına, Necdet Yaşar Bayatlı'nın Araştırmalarında Irak Türkmen Ağızları Dil Malzemesi, Şakir Sabir Zabit'in "Kerkük'te İçtimai Hayat -Folklor-" Eserinde Irak Türkmen Türkçesi Dil Malzemesi, Nermin Neftçi'nin "Kerkük'te Bulduklarım" Eserinde Kerkük Ağızı Dil Malzemesi**, vb. makaleler de bu kapsamda zikredilebilir (Saatçi 2014: 21-47).

Sonuç

ITA'nın akademik ölçütlere göre bir sözlüğünün yapılması öncelikle planlı ve programlı derlemelere bağlıdır. Bu gibi bir sözlüğün hazırlanması sürecinde lisansüstü öğretim süreçlerindeki öğrencilerden de yararlanılmalıdır. Bilhassa son yıllarda Irak Türkmenlerinden

⁴ Bu tez yazar tarafından "Irak Türkmen Folklorunda Halk İnançları" başlığıyla kitaplaştırılmıştır.

birçok öğrenci lisansüstü eğitim için Türkiye üniversitelerinde bulunmaktadır. Bu gibi öğrencilere tez verilirken böylesi bir çalışmanın da alt yapısı düşünülmelidir. Verilecek tezler öncelikle ITA'nın çeşitli bölgelerinden (şehir, kasaba, köy, mahalle) derleme çalışmaları olmalıdır. Bu gibi öğrencilere danışman tayin edilirken de yörenin ağız özelliklerini bilen öğretim üyeleri tercih edilmelidir. Bu gibi öğrencilerin hangi tezleri almış olduğu, hangi aşamada oldukları takip edilmeli. Malzeme birikince de bir proje hâlinde böyle bir sözlüğün düzenlenmesine geçilmelidir. Yeni derlemeler yapıldıkça da sözlük genişletilmelidir. Yalnız, böylesi geniş kapsamlı ve nitelikli bir sözlük düzenlenene kadar da araştırmacıların bugüne dek ortaya konmuş yazılı belgeleri bu amaca yönelik karşılaştırma, indeksleme, kataloglama, bibliyografya düzenleme, etimoloji vb. çalışmalarla işlemeleri gerekmektedir. ITA'nın sözlüğü ortaya çıktığında ağız çalışmalarına önemli ölçüde katkı sağlayacaktır. Bölgenin söz varlığının ortaya konması Türkolojinin bazı sorunlu alanlarına ve konularına da çözüm getirecektir.

Kaynaklar:

- AKSAN, Doğan, Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim (I-II-III), TDK yayınları, Ankara, 1998.
- BAYATLI, N. Yaşar, "Türk Halk Hikâyelerinden (Arzu Qamber) Hikâyesinin Kerkük ve Tuzhurmatı Varyantlarının Mukayesesi (İnceleme ve Metin)", **Millî Folklor**, S: 82 (2009), s. 122-139.
- BAYATLI, N. Yaşar, Irak Türkmen Folklorunda Halk İnançları, Atatürk Kültür Merkezi yayınları, Ankara 2012.
- BOZ, Erdoğan, "Ağız **Sözlüklerinde Sözlükbirimlerin İçerik Plana Üzerine Öneriler**", Mehmet Özmen Armağanı, Çukurova Üniv. yayınları, Adana 2014.
- BULUÇ, S.; "Kerkük Ağzına Göre Arzu İle Kamber Masalı", **TDAY-Belleten [1976]** **1975 - 1976**, S. 203-238.
- BÜYÜKAKKAŞ, Ahmet, **Turkish Studies** Cilt 4/4 Yaz 2009, S. 184-195.
- DEMİRCİ, Kerim, Türkoloji İçin Dilbilim, Anı yayınları, İstanbul, 2014.
- ERCİLASON, A. B., (1993). Türk Dünyası Üzerine İncelemeler, Ankara: Akçağ yayınları.
- ERGİN, M. (2009), Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak yayınları.
- HÜR MÜZLÜ, Habib, Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü, Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı yayınları, Kerkük 2013.
- HÜR MÜZLÜ, H. (1999). "Derleme Sözlüğü ve Kerkük Türkçesi", **Kardaşlık**, S: 2 (Nisan-Haziran 1999), s. 35-38.
- KARAAĞAÇ, Günay, Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü, TDK yayınları, Ankara, 2013.
- KORKMAZ, Z., (1992). Gramer Terimleri Sözlüğü. Ankara: TDK yayınları.
- OY, Aydın, "Atasözü", İslam Ansiklopedisi, C:4, s. 44-46.

SAATÇI, Ö. (2014), Irak Türkleri Dil Çalışmaları Bibliyografyası, Diyalektolog, S:8, s. 21-47.

SAATÇI, Ö. (2016a), Ata Terzibaşı'nın Tük Diline Son Armağanı: Kerkük Ağzı Türkmanca Sözlük, **Kardaşlık**, S: 70 (Nisan-Haziran 2016), s. 18-20.

SAATÇI, Ö. (2016b), "Irak Türkmenlerinin Atasözleri ve Deyimleri Üzerine Yazılanlar", **Türkmeneli**, S: 103 (Ağustos 2016), s. 12-17.

SAATÇI, Ö. (2016c), "Nermin Neftçi'nin "Kerkük'te Bulduklarım" Eserinde Kerkük Ağzı Dil Malzemesi", **Kardaşlık**, S: 72 (Ekim-Aralık 2016), s. 34-39.

SAATÇI, Ö. (2016d), "Şakir Sabir Zabit'in Kerkük'te İçtimai Hayat-Folklor- Eserinde Irak Türkmen Türkçesi Dil Malzemesi", **Kardaşlık**, S: 71 (Temmuz-Eylül 2016), s. 36-40.

SAATÇI, Ö. (2017), "Necdet Yaşar Bayatlı'nın Araştırmalarında Irak Türkmen Ağızları Dil Malzemesi", **Kardaşlık**, S: 333-334-335 (Temmuz - Ağustos - Eylül 2017), s. 20- 23.